

CAPITALELE ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN RELATĂRILE CĂLĂTORILOR STRĂINI LA SFÂRȘITUL EPOCHII FANARIOTE (1774 – 1821)

Marian Stroia

Evoluția orașelor (mai ales cum în cazul de față acestea sunt reședințe domnești sau princiare), sub diversitatea aspectelor lor edilitare și urbanistice, urmează evoluția societății în general. Din acest punct de vedere succedarea evenimentelor social-politice, trecerea implacabilă a timpului, modificarea gustului estetic în arta construcției edilitare, într-un cuvânt întregul cortegiu de factori obiectivi și subiectivi care condiționează schimbarea compoziției urbanistice a unei mari așezări orășenești, poate fi recunoscută prin intermediul „straturilor” succesive pe care le păstrează imaginea lui contemporană. De asemenea, raportul este valabil și în sens invers. Istoria unui oraș poate fi reconstituită din „semnele” pe care le păstrează sau le anulează în evoluția sa de-a lungul timpului. Cu cât această istorie este mai bogată în evenimente, cu atât mai interesantă este descifrarea ei prin intermediul urbanisticii, care are limbajul ei specific desigur, mult mai concret și viguros decât acela al unei cărți cu paginile deschise și ilustrate.

În ceea ce privește perioada istorică aleasă spre studiu, intervalul cuprins între tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) și revoluția română de la 1821 reprezintă o epocă complexă, atât sub raport socio-economic, dar și politic, cu serioase implicații asupra evoluției ulterioare a Țărilor române. Ca moment ce înglobează etapa finală a epocii medievale românești, el s-a caracterizat prin fenomene ce au reflectat destrămarea relațiilor de producție feudale și penetrația lentă, dar ireversibilă a relațiilor capitaliste, vestitoarele noului mod de producție și ale noii orânduirii social-economice.

În ceea ce privește Moldova și Țara Românească, perioada 1774-1821 se integrează în așa numita epocă a domniilor fanariote, a plasării la conducerea celor două țări a unor reprezentanți ai oligarhiei grecești din Constantinopol, instalați aici de către turci din rațiuni de siguranță politică și spoliere economică.

Așa cum s-a subliniat, în chip pertinent, în istoriografia noastră recentă: „evenimentele au dat la iveală și o profundă criză a regimului fanariot, lăsând să se întrevadă de pe acum sensul evoluției viitoare. Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), marcând rolul preponderent al Rusiei în Europa Răsăriteană și Sud-Estică, accentuează decadența regimului fanariot. Deși restaurat după încheierea păcii, regimul fanariot în țările române prezintă acute fenomene de criză în care se reflectă transformările înregistrate de societatea sud-est europeană. Astfel, declinul militar otoman și intervenția puterilor europene în raporturile turco-române, creează un cadru larg de manifestare pentru mișcarea de emancipare națională. În aceste circumstanțe Imperiul Otoman se vede silit să se deschidă cererilor țărilor române, în

special să fixeze obligațiile în bani ale Principatelor și să-și atenueze practicile abuzive în achiziționarea produselor românești. În aceeași măsură, în 1802 Poarta corectează sistemul politic fanariot, stabilind durata domniei la șapte ani. Obligat la concesi, Imperiul Otoman a încercat să realizeze climatul necesar împăcării contradicțiilor dintre regimul fanariot și forțele politice interne ostile aceluia¹.

Într-un asemenea context ca cel descris mai sus, pentru reconstituirea panoramei capitalelor românești la finele epocii fanariote, un rol deosebit de important ca izvoare documentare îl joacă relatările călătorilor străini din perioada amintită. Așa cum sublinia cu justețe, la vremea sa cunoscutul cercetător George Potra, „Însemnările diferiților călători străini ce-au vizitat Principatele noastre alcătuiesc un izvor prețios pentru istoriografia românească. Ei sunt aceia, după cum am spus și altădată, care scriu așa cum văd, iar constatările lor sunt foarte interesante și de cele mai multe ori obiective, deoarece n-au nici un interes să spună neadevăruri. Câteodată însă, spusele lor ni se par răutăcioase, dar mai totdeauna ele sunt exacte; - singurul dezavantaj pentru noi, dacă e cazul să-i zicem așa, e că în ceea ce scriu ei fac un fel de comparații cu țările și orașele civilizate de unde au plecat. Dar oricum ar fi însemnările acestora, trebuie să le fim recunoscători, pentru că mărturiile lor întregesc cunoașterea diferitelor evenimente și redau atmosfera de altădată din diferite regiuni ale țării, din anumite orașe și în special din București”².

În contextul amintit mai sus, în special cele două capitale, munteană și moldoveană, București și Iași, capătă o semnificație cu totul specială. Fiecare dintre ele reprezintă pe de o parte, reședința politică a principelui în funcție, iar pe de altă parte dețin în chip logic și primatul (asupra celorlalte puncte din rețeaua urbană a epocii) în ceea ce privește ponderea demografică, viața economică, aspectele de viața socială. În asemenea condiții ele devin veritabile *puncte obligatorii* de trecere pentru numeroșii călători străini din epocă, atât datorită semnificației lor politice, cât și plasării lor pe principalele trasee de traversare a principatelor.

Pentru capitala unteană, benefică se dovedește a fi perioada domniei lui Alexandru Ipsilanti, când Țara Românească profită de anii de liniște ce au urmat pustiitorului conflict ruso-turc dintre 1768-1774. Este acea epocă când cunoscutul memorialist și cronicar Dionisie Eclesiarhul însemna în cronică sa că se deschisese „toate schelile (porturi) hotarelor înprejur și de către turci nici o supărare nu era”, că „neguțătorii se lăția cu alișveriturile lor la câștig”, iar „meșteșugarii sporia în lucrarea lor”³.

Pentru această epocă beneficiem de plastica descriere a abatelui italian Lionardo Panzini, venit aici ca receptor al fiilor domnitorului. Este o prezentare onestă, cu anume exagerări (mai ales în ceea ce privește numărul lăcașelor de cult, și

¹ Cf. Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p. 332-333.

² George Potra, *Din București de altădată*, București, 1942, p. 49.

³ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764-1815)*, ediție îngrijită, note și indici de D. Bălașa și N. Stoicescu, București, 1987, p. 84.

care desigur reflectă șocul inițial produs de imaginea *celuilalt*. Comentariul italianului este conținut, în cea mai mare parte în scrisoarea acestuia din 26 iulie 1776, către prietenul său Diodato Marrone: „Orașul este așezat, într-o câmpie mare, pe râul Dâmbovița, care îl taie în două. Este construit într-un fel despre care nu aveți nici o idee. În afară de o mahala, în care sunt adunați toți negustorii și care este alcătuită după moda nemțească tot restul are înfățișarea unui sat, casele sunt împrăștiate ici și acolo și aproape fiecare e cu grădina sau cu curtea sa. Ulițele principale sunt podite cu scânduri, fapt pentru mine nou și ciudat. Această podire este folositoare pentru a scăpa de noroi, care este îngrozitor când plouă, dar este foarte neplăcută pentru cel care merge cu trăsura, deoarece scândurile nefiind bine îmbinate între ele și nici și nici netede și bine geluite, zdruncină atâtă încât lecuiesc de obstrucție intestinală, chiar și pe cei care au suferit de ea zece ani în șir. În acest oraș numărul de biserici și mănăstiri este peste măsură de mare, se ridică aproape la 300. La fiecare zece pași, dai de o biserică mică, sau o capelă sau o mănăstire mică din care 15 sau 20 la un loc ar alcătui una din mănăstirile noastre de mărime mijlocie. Orașul este mai degrabă populat. Se numără șapte mii de case și aproape 20.000 de locuitori: români, greci, bulgari, etc. Sunt mulți germani care au fugit aici din Transilvania. Sunt unul sau doi italieni și tot atâția francezi. Boierii de la Curte vorbesc cu străinii fie limba italiană, fie cea franceză. Între ei, vorbesc întotdeauna grecește. Limba română nu se vorbește, de fapt, la Curte, unde cea mai mare parte din dregătorii care o alcătuiesc sunt greci de la Constantinopol, iar aceștia fie că nu o înțeleg, fie că nu le place să o vorbească⁴. Totuși călătorul italian este destul de corect observator al realităților locale; lui nu-i scapă, spre pildă, sechelele încă vizibile ale războiului recent încheiat: „Bucureștiul însuși, care este de câțiva timp încoace capitala principatului, mai arată încă semnele pustiirii din ultimul război, prin atâtea case ruinate sau arse în parte sau mistuite cu totul de flăcări ... Toată această parte a țării, care se întinde spre miazăzi de București până la Dunăre, e aproape toată depopulată și cu pământul nelucrat, din cauza năvălirilor neconținute, a măcelurilor și a pustiirilor pe care le făptuiau, în vremurile trecute, turcii de dincolo de Dunăre...”⁵.

La nici patru ani după Panzini, o nouă mărturie venea să întregască imaginea noastră despre metropola dâmbovițeană. Ea aparținea tot unui italian, Domenico Sestini, preocupat de numismatică, geografie și arheologie. Sestini călătorise în două rânduri în principatele de la Dunăre: prima oară în 1779, când a fost chemat de domnitorul în funcție de atunci al Țării Românești, Alexandru Ipsilanti (care voia, să-l facă secretarul său și institutorul copiilor săi) și a doua oară în anul următor când voiajează prin Țara Românească, Moldova și Transilvania, spre Ungaria. Impresiile din această a doua călătorie amintitul numismat și le-a publicat abia după treizeci și cinci de ani, în 1815⁶. Capitala pe care o descrie acum

⁴ Cf. Lionardo Panzini, *Scrisori din Țara Românească*, în *Călători străini despre Țările române ...* vol. X, partea I, îngrijit de + Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, 2000, p. 213-214.

⁵ L. Panzini, *Scrisori ...* în *ibidem*, p. 223.

⁶ *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fine a Viena, Florența*, 1815.

Sestini este într-un real progres – deși intervalul e destul de scurt, față de viziunea antecesorului său. Noi materiale – mai durabile – sunt utilizate la construcția caselor și edificiilor publice, iar viața economică, deși nu la parametri optimi, este, de această dată mult mai dinamică: „Bucureștiul și Iașul pot fi numite mai degrabă sate mari decât orașe, fiindcă sunt alcătuite din căsuțe cu grădini mari și curți ce ocupă suprafețe întinse. După ultimul război cu Rusia, în amândouă orașele s-au ridicat multe palate și case mari de piatră cu un nivel, confortabile, dar fără stil și ordine. La început se recurgea la acoperișul din șindrilă, *astăzi* (subl. ns.) el se face din țigle de teracotă înalte, în formă de unghi ascuțit, pentru a nu ceda sub greutatea zăpezii. În toate camerele există sobe pentru încălzit pe timpul iernii.

După obiceiul turcesc, în centrul orașului se află piața în care se vând mărfuri curente și alimente: dughenele sunt din paiantă, tencuite cu var, iar străzile acoperite cu blăni de lemn. În mijlocul piețelor se găsesc mănăstiri incluse de ziduri groase, iar în curtea lor interioară se află tot felul de prăvălii pentru mărfurile de valoare. Aceste construcții prezintă marele avantaj că pe timp de război îi apără pe bieții localnici de furtunile și nelegiuirile armatelor turcești (...)”⁷.

Alexandru Ipsilanti – este mazilit la începutul anului 1782, în urma fugii în Austria a fiilor săi Constantin și Dumitru și este urmat la conducerea Țării Românești de Nicolae Caragea și Mihalai Șuțu. La începutul domniei cehii dintâi, în februarie 1782 își face intrarea în București – în urma unei lupte diplomatice de câțiva ani – Serghei Lașkarov, primul consul general al Rusiei în Principate. Casa sa devine locul de întâlnire al opozanților Porții. Nu mult după aceea Austria izbutește și ea să-și acrediteze un consul la București în persoana lui Ștefan Raicevich⁸. Prezența acestor primi reprezentanți diplomatici ai marilor puteri vecine spațiului românesc constituie una din caracteristicile noi ce se pot remarca în viața orașului după 1774⁹.

Un alt interesant amănunt, care dă de asemenea culoare și pitoresc tabloului vieții urbane în perioada amintită este prezența unei trupe italiene de teatru, semnalată la 1786 de călătorul englez Jeremy Bentham¹⁰.

Existența, până atunci liniștită a orașului, este întreruptă de izbucnirea, în 1787, a noii confruntări militare ruso-austro-turce. La 10 noiembrie 1789, prințul de Coburg, în fruntea trupelor austriece pătrunde în București. Într-un asemenea context, odată cu Nicolae Mavrogheni părăsesc capitala „turcii cât erau în oraș”. Nu avem relații ale călătorilor străini despre starea orașului în această perioadă, dar izvoarele de care dispunem vorbesc doar de o serie de jafuri ale „cătanelor

⁷ Pentru descrierea de mai sus am utilizat versiunea realizată de selecția Simonei Vărzane, *Prin Țările române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, București, 1984, pp. 51-52.

⁸ Relatările lor au fost incluse, de altfel de editori în cuprinsul vol. X, partea I a seriei vechi a Călătorilor, S. Laskarev (p. 549-553) și respectiv Stephan Raicevich (p. 476-544).

⁹ Cf. Dan Berindei, *Orașul București – reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963, p. 125.

¹⁰ Cf. Jeremy Bentham, *Călătoria în Țara Românească și Moldova*, în *Călători străini ...*, X/1, p. 709.

împărătești”, cât și despre un incendiu, în decembrie același an, la Curtea Nouă, care distruge fostul palat domnesc al lui Alexandru Ipsilanti.

După încheierea, în august 1791 la Sîștov, a păcii dintre Imperiul Otoman și austrieci, în Țara Românească, respectiv și la București, lucrurile își reiau cursul normal. După o scurtă domnie a lui Mihail Suțu (care ordonă și o catagrafiere a Bucureștilor), tronul este ocupat pe o perioadă mai lungă, de Alexandru Moruzi.

În perioada ce urmează până la sfârșitul secolului XVIII capitala principatului muntean este de asemenea traversată sau rezidată de numeroși călători, de etnii diferite: ruși (precum Teodor Vasilievici Rostopcin, Mihail Kutuzov) sau naturalizați ruși (von Struve și von Reimers în 1793), maghiari (medicul anonim – 1792), o serie de englezi (Sidney Smith, John Sibthorp – 1794, James Dallaway – 1794), francezi, precum Charles-Marie de Salaberry (1791), Emile Gaudin (1795) sau Joseph Parant (1798). Impresiile acestora au o serie de elemente comune: deși orașul a traversat perioada noului și îndelungatului conflict, acesta nu a avut niște repercursiuni deosebite. Ce-i drept, urbea s-a mai extins, dar pe fond tabloul nu a suferit modificări de structură substanțiale: aceleași străzi insalubre, podite cu dulapi grosolani de lemn (spre marea disperare a celor ce le traversează în trăsură), o abundență de case mici și lipsa oricărei sistematizări stradale, piețe mici de tip oriental amplasate în punctele centrale ale capitalei. Această stare de lucruri o reflectă, cu remarcabilă plasticitate diplomatul rus Heinrich von Reimers, membru al soliei extraordinare pe care Ecaterina a II-a, țarina Rusiei, o trimite în 1793 la Constantinopol, sub conducerea generalului M.I. Kutuzov. Aflat, în acest context, în trecere prin București pentru câteva zile, călătorul rus (de origine baltică) notează, credem cu destulă onestitate a relatării, la 9/21 august 1793, o parte din impresiile sale, în scrisoarea a XI-a (către un prieten încă neidentificat): „... aproape în fiecare dimineață, îndată după răsăritul soarelui și seara când începea să se răcorească plecam // la plimbare prin oraș și împrejurimi. Ca să mă orientez mai bine, m-am urcat în mai multe turnuri din oraș și m-am desfătat cu priveliștea minunată a orașului, foarte întins, care, de sus de pe înălțimi, semăna mai mult cu un sat mare, frumos clădit, așezat într-o pădure și împetriștat cu grădini și câmpuri mici, decât cu capitala unei provincii și reședința unui principe.

Orașul București este așezat la 44°26'45" latitudine și 43°48' longitudine, pe Dâmbovița, are un mitropolit ortodox și vreo 43.000 de locuitori. Deși este mult mai mare decât <orașul> Iași, nu este atât de frumos construit. Stilul caselor mari boierești de aici, precum și arhitectura lor nu sunt atât de nobile ca ale locuințelor boierești din capitala Moldovei. Însuși interiorul palatului locuit aici de ambasador nu-i atât de spațios și de frumos ca cel în care a locuit la Iași. Totuși aici sunt mai multe case de piatră decât acolo și mai multe biserici zidite în stil gotic (?). Se găsesc aici douăzeci de mănăstiri grecești care sunt ocupate de călugării de la Muntele Athos. În București se află un fel de universitate, în care, în afară de limba română, se predă și religia.

Aici, ca și la Iași, ulițele sunt de obicei rele, podite cu scânduri, și aici mai sunt, în cea mai mare parte, și mai strâmbe și mai neregulate. Aici sunt foarte multe

dughene și în așa-numitul „târg” sunt chiar mai multe rânduri de (dughene) care sunt învelite cu acoperișuri de șindrilă (?) și au o înfățișare primejdioasă, care mai degrabă înspăimântă decât // atrage pe cumpărători. Maghernițele acestea formează locuri de preumblare întunecoasă, unde ești apărat împotriva razelor soarelui și a ploii de streșinile acoperișurilor ieșite în afară. Totuși, datorită podirii proaste nu se arată nici o considerație pentru siguranța picioarelor ...”¹¹.

În perioada primelor două decanii ale secolului următor, al XIX-lea, în viața citadină a Bucureștiului au survenit multe și neprevăzute întâmplări. Anul 1802, spre pildă, a fost extrem de dramatic, fiindu-i proprie marea bejenie din vară (consecință a invaziei trupelor răzvrătitului pașă de Vidin, Pasvantoglu) precum și devastatorul cutremur din 14 octombrie, care a distrus o bună parte din oraș. Timp de aproape șase ani (decembrie 1806-august 1812), orașul a suferit apoi avatarurile primului conflict ruso-turc din secolul XIX, și a fost ocupat de trupele ruse, iar la 1821 a fost martorul furtunoaselor evenimente care au însoțit revoluțiile română și greacă. Toate aceste episoade, deși și-au pus amprenta asupra conformației de ansamblu și structurii arhitectonice, nu i-au putut însă împiedica dezvoltarea și expansiunea sa, atât locativă, cât și economică sau demografică. Dacă la finele secolului XVIII, Lionardo Panzini, menționat de noi anterior, aprecia populația orașului doar la 20.000 de locuitori, cifră neîndoielnic net inferioară realității, călătorii care se succed după 1800 o evaluează între 60.000 și 100.000 de locuitori (Batthyani: 80.000 (1801); Clarke: 80.000 (1801); Aubert: 60.000-80.000 (1807); Ali bei el Abbassi: 60.000-70.000 (1807); Bantăș Kamenski: 60.000 (1808); Lagarde: 80.000 (1813); Macdonald Kinneir: aproape 100.000 (1813); Recordon: 80.000 (1815); Jakovenko: 80.000 (1820); Sophie Jonson: 60.000 (1820)¹².

Pentru Bucureștinul începutului de secol, deosebit de sugestivă și colorată rămâne relația călătorului englez Edward Daniel Clarke, aflat în suita ambasadorului britanic ce traversează orașul în primăvara lui 1802. Descrierea rețelei stradale, datele demografice, informațiile culturale, fac din ea un izvor de prima mână. Iată pentru exemplificare, câteva pasaje mai semnificative: „După formalitățile obișnuite de salutare, ambasadorul // și prințul Moruzi au fost mutați din trăsurile lor în două carete de paradă. Mulțimea acum era imensă și, pe tot parcursul pe care înainta această uriașă procesiune, trecea printre rânduri dese de privitori, înșirați și de o parte și de alta, având printre ei și muzici care cântau. Muzica domnului Țării Românești ne precede călare la intrarea noastră în București. Înaintând pe ulițe, trăsurile noastre erau supuse unor zdruncinături neîncetate și nemaipomenit de tari, căci erau trase peste niște trunchiuri de copaci și alți dulapi mari de lemn așezați de-a curmezișul – în loc de pietruială, <întocmai> ca pe drumul de la St. Petersburg la Moscova și formând un fel de plută înotând în noroi lichid. Acesta, pe măsură ce dulapii se înfundau în el din cauza greutateii, sărea în sus prin interstiții. Toate aceste bucăți de lemn erau libere și când erau astfel puse în mișcare, ele păreau ca un pod plutitor în

¹¹ Heinrich von Reimers, *Scrisoarea a XI-a*, în *Călători străini ...*, vol. X/II, București, 2001, p. 1167.

¹² Dan Berindei, *op. cit.*, p. 142.

întregime fărâmat, ce se desfăcea în bucăți și amenința să se îngroape în golurile ivite între ele.

... Toată populația din București nu trece de optzeci de mii de oameni, dar numărul trăsurilor ce se țin aici se urcă la patru mii. Adevărul este că ulițele sunt adesea aproape de netrecut în alt chip decât folosind un vehicul, și chiar așa nu e întotdeauna ușor să mergi pe ele. Domnul (Mihai Șuțu, -n.n.) și-a trimis propria lui trăsură ca să ducă pe domnul Cripps și pe domnul Summerer la audiența de la Curte și acești domni s-au văzut nevoiți să se adreseze celui mai de seamă boier pentru acest drum spre Curte”. Un alt segment relevă utile și semnificative date despre viața comercială și cea publică a orașului: „Hanurile pentru primirea mărfurilor sunt foarte mari și bune; prăvăliile de asemenea sunt de dimensiuni așa de mari și așa de bine îndestulate, că e posibil să se găsească aici de vânzare mult mai multe articole decât la Constantinopol. Locuitorii nu au nici un fel de distracții publice și plictiseala din timpul iernilor lor e proverbială”¹³.

Bucureștiul este vizitat sau străbătut de vizitatori de alte nații și în timpul războiului ruso-turc dintre 1806-1812, aflați majoritatea dintre ei cu însărcinări oficiale (Fr. Aubert (1807), P.V. Divov (1808), A. Bantîș Kamenski (1809), A. de Langeron (1806-1812).

Din păcate relațiile lor de voiaj sunt mai ales pentru obiectivul propus în studiul nostru – mai puțin relevante pentru înfățișarea orașului, fiind, mai curând axate pe descrierea societății de aici, a relațiilor cu localnicii, a vieții sociale și culturale a urbei. Este însă evident faptul că autoritățile ruse de ocupație erau preocupate de situația orașului: în perspectiva mai largă și chiar posibilă în care întrevedeau anexarea principatului muntean la imperiul țarist se ordonă efectuarea unei catagrafii amănunțite a orașului în 1810-1811¹⁴, iar lucrarea mai sus pomenită a lui Pavel Divov, are de asemenea un caracter extrem de sintetic, având forma unei statistici aproape efectuate *la cerere*¹⁵.

După încheierea războiului și retragerea trupelor rusești, orașul a reintrat în evoluția sa obișnuită. Cu excepția unor calamități ale naturii, epidemii sau incendii, epoca domniilor lui Nicolae Caragea și Alexandru Suțu a reprezentat o etapă de dezvoltare economică, ascensiune demografică și ameliorări sensibile în plan cultural și instituțional.

¹³ Cf. Edward Daniel Clarke, *Călătoria în Țara Românească (1802) în Călători străini despre Țările române (1800-1821)*. Volum elaborat de Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (sub tipar), p. 268-271. Traducerea din limba engleză aparține lui Paul Cernovodeanu.

¹⁴ Cf. Ion Ionașcu, *Date statistice despre București în anii 1810-1811 culese din Arhivele Moscovei în "Revista arhivelor"*, II/1958, nr. 1; mai recent Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, Panait I. Panait, *Catagrafia orașului București din anii 1810-1811*, în „Revista istorică”, I (1990), nr. 7-8, p. 705-723.

¹⁵ Cf. Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, în „Revista arhivelor”, 35 (1973), nr. 1, p. 52-95.

Unul din martorii interesați ai acestui interval este aristocratul A. Lagarde, aflat spre 1813 în orașul de pe Dâmbovița¹⁶. La sosirea în București, el este plăcut impresionat de aspectul orașului și de buna primire pe care i-au făcut-o atât boierii, cât și orășenii. Înainte de sosire, din cele auzite, își făcuse o idee proastă despre București, dar văzându-l și-a schimbat-o imediat. După mărturia lui, orașul avea multe clădiri interesante, dar ceea ce i-a atras în mod special atenția au fost nenumăratele biserici și acel specific caracteristic al orașului, rezultat din amestecul de viață occidentală și orientală.

În timpul șederii la București, Lagarde a avut ocazia să fie martor la arderea palatului domnesc, calamitate care a afectat destul de mult structura urbanistică a orașului: „La ora cinci dimineța un zgomot îngrozitor m-a făcut să sar din somn. Am crezut că orașul e jefuit; o lumină extraordinară strălucea în camera mea, alergai la fereastră și văzui chiar în fața mea palatul domnitorului Valahiei cu totul în foc. Așezat pe o coloană (Dealul Spirei) îmi reprezenta Vezuviul în furia sa; torențele de flăcări care izbucneau de acolo amenințau orașul cu un incendiu general. Bucureștii, clădit aproape în întregime *din lemn* (subl. ns.) se găsea în pericol de a se aprinde în toate colțurile sale ... Câteva ore [...] după aceea [slujbașii] veniră să ne spună că au potolit focul, dar că palatul și tot ceea ce se afla în el a căzut pradă flăcărilor”¹⁷.

Pentru anii ce au urmat (până la revoluția condusă de Tudor Vladimirescu) mai dispunem și de alte consemnări: ale francezului François Recordon, ale englezoaicei Sophie Johnson sau ale rezidentului rus Ignati Iakovenko. În special acesta din urmă se dovedește a fi un martor destul de credibil și avizat cunoscător al realităților dâmbovițene. La 4/16 mai 1820, notează Iakovenko: „... am intrat în orașul București pe strada ce se cheamă Podul Mogoșoaiei, pavat doar bârne groase de lemn. Am văzut un număr suficient de case bune, în cea mai mare parte a lor de două etaje și acoperite cu șindrilă, iar unele și cu plăci de fier. Dar întorcându-mă la stânga de pe Podul Mogoșoaiei repede am observat că celelalte străzi nu sunt atât de potrivite cum este aceea pentru trecerea cu trăsura; sunt deosebit de înguste, pavate prost și în mai multe locuri atât de murdare, încât cu greu se putea trece. Chiar și strada unde se află rândul prăvăliilor de la Lipsca (unde am văzut multe mărfuri din cele mai frumoase de la Lipsca) în multe locuri pavajul era în total rupt. De altfel, găsesc că orașul acesta este mult mai populat decât Iașii și se pot găsi în el de asemenea suficiente case construite nu de mult, după stilul arhitecturii europene. Râul Dâmbovița curge chiar în mijlocul orașului, dar din cauza adâncimii mici nu este practicabil pentru navigație. O parte însemnată a orașului, dar mai cu seamă cea numită Gorgan, aflându-se în depresiune de multe ori în timpul ploilor de primăvară, este inundată și de aceea este considerată nesănătoasă”¹⁸.

¹⁶ Lagarde despre Bucureștii din vremea lui Caragea, în vol. George Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1942, p. 49-52.

¹⁷ Idem, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, p. 94.

¹⁸ Cf. Ignati Iakovenko, *Nineșnee sostoianie turefkih kniajestv Moldavii i Valahii i Rossiskoz Bessarabskoi oblasti*, Sankt-Petersburg, 1828, Izd. Kacenovskogo, p. 39-40 (traducerea ne aparține).

În cuprinsul aceleiași descrieri, conținută însă în scrisoarea a 4-a, datată 9/21 mai 1820, naratorul completează datele furnizate mai sus cu noi elemente ca și cu precizări de ordin cifric privind situația diverselor tipuri de imobile. Corelate și cu alte date furnizate de izvoarele de epocă, informațiile călătorului rus ni se par, de aceea destul de verosimile, cu unele mici amendamente.

Astfel, la o populație estimată de Iakovenko pentru capitala munteană de circa 80.000 persoane (cifră ușor exagerată după părerea noastră), reveneau circa 16.000 case de locuit, 26 mănăstiri de piatră, 72 de biserici de diverse mărimi, 7 hanuri mari și 28 mici, 4 spitale, 4 băi grecești, etc.¹⁹.

Orașul așa cum îl prezintă personajul nostru, avea deci o viață economică destul de dinamică, cu un ușor avânt cultural (sunt menționate 4 tipografii și o „casă de teatru”), dar rămânea în continuare deficitar, în ceea ce privește starea rețelei stradale, igiena municipală, climatul natural puțin favorabil sănătății.

Nici despre orașul Iași, reședința domnească pentru celălalt principat românesc, Moldova, nu ne lipsesc relațiile de călătorie, cu caracter descriptiv (topografic, demo-istoric, habitat urban, viața cotidiană). Ca și în cazul Bucureștiului și în cazul Iașului percepțiile variatelor personaje care străbat urbea de pe Bahlui sunt determinate de comparațiile, inevitabile, cu realitățile urbane din țările din care provin. Din acest punct de vedere, nu putem să nu fim ca atare de acord cu aprecierea făcută în cea mai recentă cercetare asupra relațiilor de călătorie în spațiul românesc de către Mihaela Grancea: „Orașele din spațiul românesc nu se vor bucura de aceste privilegii ale descripției, căci străinii văd în spațiul urban din Principate doar cadrul convențional al autorității; târgurile și orașele (mai ales cele din aria extracarpatică) le par structuri închise în sine, cu contraste puternice, spații necivilizate – mai toți occidentalii se plâng de străzile strâmte și noroioase care le aduc aminte de propriul trecut citadin și anarhic; în fapt acesta nu era chiar atât de îndepărtat, noroiul și aspectul rural sunt prezente în urbanitatea occidentală și central-europeană – marcă socială și dovezi ale conservării unor deprinderi anacronice (absența igienei stradale, creșterea porcilor pe străzi)”²⁰.

E de remarcat aici, cu un anume regret, că pentru începutul perioadei care ne interesează, relațiile de care dispunem sunt destul de imprecise, iar în unele cazuri chiar răuvoitoare, reflectând o anume subiectivitate a autorilor în discuție. Așa este cazul lucrării francezului Jean-Louis Carra, care a deținut funcția de secretar al domnitorului moldav, Grigore Ghica III.

În lucrarea sa, apărută la 1777 și tipărită în Franța, la Bouillon, Carra oferă o descriere de ansamblu a principatelor românești²¹; și în chip firesc se oprește și asupra capitalelor acestora. Referitor la Iași, el ne informează că avea o populație de circa

¹⁹ *Ibidem* ..., p. 48-49.

²⁰ Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate*, Sibiu, 2002, p. 272.

²¹ Cf. Jean-Louis Carra, *Disertație geografică, istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești (1777)*, în *Călători străini* ..., X/1, p. 245.

30.000 de locuitori, că nu era înconjurat de ziduri, iar casele lui, rare, fiind dispersate pe o suprafață foarte largă. Pe străzi se înșirau dughene cu diferite mărfuri și cafenele. Perceptorul francez găsește agreabilă îmbrăcămintea locuitorilor, deși este prea largă.

În egală măsură el face o serie de aprecieri cu privire la răspândirea științei de carte, indicând numele unora dintre cărturarii locali pe care i-a cunoscut.

Cu un an înainte de Carra, respectiv în 1776, se tipărea la Viena scrierea lui Franz Sulzer despre istoricul principatelor dunărene. Scrisă aproape imediat după războiul ruso-turc de la 1768-1774, starea de lucruri descrisă de autor reflectă, într-o anumită măsură, urmările acestui conflict²². Fără a intra în comentarii asupra valorii istorice a amintitei opere, ce ne interesează acum este doar modul în care este reflectată în ea imaginea capitalei moldave.

Potrivit lui Sulzer, orașul s-ar fi aflat – fie în vecinătatea, fie chiar pe locul unei vechi așezări romane, Augustia. Este un oraș deschis – susține istoricul austriac, iar zidurile înconjurătoare, așa cum sunt ele redată într-o stampă din cartea privind războiul dintre ruși și turci, reprezintă o simplă născocire. Populația este estimată ca a fi jumătate din cea a Bucureștiului; din cele 12.000 de case câte avusese în trecut, au rămas – susține Sulzer, doar 2.000, iar printre acestea multe ruine. În ceea ce privește rețeaua stradală, autorul menționează că doar o singură stradă era podită, pe ea fiind situată clădirea mitropoliei.

Curtea domnească, situată lângă biserica principală Sf. Nicolae, este o clădire neregulată, veche și prost construită. Dat fiind că în timpul războiului a servit drept sediu comandamentului suprem al trupelor rusești, nu a avut de suferit. Autorul nu specifică existența celor 40 de biserici menționate de Cantemir, dar ne informează că mănăstiri sunt tot atât de multe ca și la București.

În chip oarecum paradoxal, deși perioada care începe cu 1787 și se încheie cu sfârșitul secolului nu este una complet liniștită, ci include în cuprinsul ei (la fel, firește ca și în cazul Bucureștiului) evenimentele legate de ultimul război ruso-austro-turc al secolului, numărul martorilor crește. Dispunem, între altele, pentru această etapă a istoriei Iașului de relațiile întocmite de contele Alexandre d'Hauterive (1787)²³, Balthazar Hacquet (1788-1789)²⁴, de prințul Charles-Joseph de Ligne (1788)²⁵, de Balthasar von Campenhausen (1790-1791)²⁶; Stanislav

²² Franz Sulzer, *Geschichte des transalpinisten Daciens*, bd. I-III, Viena, 1781.

²³ Memoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie (1787), București, 1902.

²⁴ Balthasar Hacquet, *Prima călătorie – iulie 1788 ...*, în *Călători străini ...*, X/II, p. 811-845.

²⁵ Charles-Joseph de Ligne, *Scrisori din Iași din anul 1788*, în *ibidem*, p. 913-917.

²⁶ Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen, *Despre cele văzute, trăite sau auzite în Moldova (1790-1791)*, în *ibidem*, p. 864-890.

Malachowski (1791)²⁷, Feodor Vasilievich Rostopcin (1791)²⁸, Johann Cristian von Struve și Heinrich von Reimers (1793)²⁹, Andreas Wolf (1780-1804)³⁰.

Dintre aceștia, cea mai plastică imagine se pare că este cea oferită de Balthasar Haquet la 1788. Inginer, de origine franceză, aflat în slujba Habsburgilor pentru prospectarea minelor din spațiul românesc, își va depăși condiția pur funcționărească și tehnică, oferindu-ne o descriere (bazată pe multe date luate de la Sulzer) cu atât mai complexă, cu cât poate să facă comparația cu un Iași anterior: „Și acum câteva cuvinte despre acest oraș (Iași – n.n.); se află pe râul Bahlui care taie toată mlaștina și din partea de sus și din cea de jos. De douăzeci și cinci de ani, de când nu am aflat alte schimbări decât câteva case noi boierești de piatră, pe care cei de aici le denumesc palate. O asemenea clădire constă, de cele mai multe ori dintr-un pătrat sau octogon, unde în rândul de jos sunt locuințele personalului și bucătăria. Rândul de deasupra are întotdeauna o mare ieșitură, spre care suie din curte o scară dublă, și care cu streășina mare a acoperișului de țiglă formează un cerdac pe care, în timpul verii, bărbați și femei își petrec ziua în trândăvie, pe divane sau sofale. Totul este lipsit de cel mai elementar gust. Ai putea mai degrabă numi acest oraș un sat mare decât altceva, întrucât barăcile de lemn, ca și casele de boieri se află în niște curți mari și mai au și grădini și mai mari în jurul lor, unde rar se mai află altceva afară de iarbă și cireși, meri sau pruni. Mobilierul din camere este după moda turcească și constă dintr-un divan, un dulap și niște scaune, care însă la turci nu se obișnuiesc, și afară de acestea nici un fel de mobilă sau îngrijire. Se poate vedea de aici ce puțin au de făcut femeile în țările acestea, când sunt așa de puține nevoi gospodărești. Bisericele, foarte numeroase, sunt toate – așa cum am mai arătat – întunecoase și de cele mai multe ori murdare.

În ele sunt multe chipuri de domni, înfățișați de o mare strălucire, la care nu mai e îngăduit să aspire domni de după Nicolae Mavrocordat, de pildă: să-și împodobească gugiumanul cu giuvaeruri, să poarte blănuri de vulpe neagră și așa mai departe. Din starea aceasta a capitalei poți să deduci mizeria satelor și în ce împrejurări triste trebuie să se afle etc. Locuitorii (străini) ai capitalei sunt mai adesea: greci, armeni și evrei, uneori și ceva unguri, slavi și țigani³¹.

(După cum arată și Sulzer, orașul nu a fost niciodată o cetate, neavând nici poziție prielnică pentru aceasta).

Tabloul oferit de B. Hacquet este cu atât mai interesant cu cât, pe lângă datele privind habitatul, relația are și meritul unui succint izvor istoric, oferind o

²⁷ Stanislaw Malacowski, *Pamiętniki*, Poznan, 1885, în P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 244-250.

²⁸ Feodor V. Rostopcin, *Scrisoare către R.S. Voronșev*, în G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 145-146.

²⁹ *A doua călătorie prin Moldova (1793)*, în *Călători străini*, X/II, p. 1121-1143 și respectiv *Scrisoarea a VIII-a*, în *Ibidem*, p. 1154-1157.

³⁰ Andreas Wolf, *Contribuții la o descriere statistico-istorică a Principatului Moldovei*, în *Călători străini ...*, X/II, p. 1253-1278.

³¹ B. Hacquet, *op. cit.*, în *vol. cit.*, p. 843.

viziune credem corectă, asupra situației orașului în timpul conflagrației amintite: „Orașul Iași a fost lăsat nestruciat de turci, în afară de jefuirea sa, întrucât plecarea lor a fost prea zorită pentru a le îngădui să-l distrugă. Când am fost aici în iunie 1789, aici era cartierul general al armatei ruse, de sub general-felcănareșalul Rumianțev. El pierduse tocmai comanda și se retrăsese la trei ore depărtare de oraș, unde trăia cât se poate de mulțumit pe moșia unui boier ... fără a arăta cea mai mică supărare ... etc.

În fața capitalei erau cantonați vreo câteva sute de soldați, în afară de garnizoana locală destul de puternică. Dar armata principală, acum sub comanda cneazului Potemkin, se afla la paisprezece mile mai înspre Marea Neagră, între râurile Bârlad și Prut, mai sus de Fălciu. *Orașul*, ca și toată țara, este destul de depopulat (după o mulțime de nobili, bineînțeles numai greci ... au acceptat dregătoriile și averile moldovenilor, luându-le locul, aceștia fiind siliți să plece din țară cu tot ce aveau ... etc.). Ca tip reprezentativ al acestor greci, Alexandru Moruzi, fratele fostului domn)³².

În mare, ne confruntăm așadar eu aceeași imagine a târgului românesc mai evoluat, cu o rețea stradală defectuoasă și greoaie, cu un mediu natural puțin propice, cu o stare de igienă (atât publică, cât și în unele cazuri individuală) destul de deficitară. Un București mai mic, cu un ușor specific oriental, desigur și cu o altă locație geografică, supus la fel ca și acesta vicisitudinilor evenimentelor istorice nefavorabile (războaie, cutremure, incendii sau alte calamități).

O anume ameliorare a situației urbei o reflectă relația sasului Andreas Wolf – medic în orașul amintit și care consemnează o situație corespunzând sfârșitului de secol și mergând până la 1804.

Iașul – consideră Wolf – ar fi avut o poziție plăcută, dară n-ar fi existat mlaștina de lângă Bahlui și murdăriile care se adunau în șanțurile din oraș. Din cauza lor locuitorii sufereau în permanență de friguri și alte molime, motiv pentru care medicul german propune asanarea șesului Bahluiului.

După aprecierea sa – în oraș ar fi existat, un număr exagerat de biserici și mănăstiri, precum și câteva case boierești, care privitye de la înălțimile de la Galata și Cetățuia dau o priveliște plăcută. Văzută însă din interior capitala Moldovei nu are însă un aspect tot atât de plăcut. Lipsesc zidurile înconjurătoare, străzile sunt întortocheate, iar curțile sunt împrejmuite mai mult cu garduri de nuiiele decât de scânduri.

Călătorul menționează existența a vreo 2.000 de case, dar numai a zecea parte din ele sunt construite din pintră și cărămidă, celelalte fiind edificate din vălătuci. Cu etaj ar fi doar vreo 40 de case.

Orașul dispune de câteva străzi cu prăvălii, construite din lemn, fără nici un gust, dughene pe care incendiile le devastează adeseori. Există un singur han, cu un fel de curte mare pătrată, înconjurată de ziduri înalte și joase. El dispune de un număr de margini unde negustorii bogați depun mărfuri pentru a le apăra de hoți și

³² *Ibidem*, p. 842.

incendii. Este specificată existența singurei școli din oraș, clădită cu 25 sau 26 de ani înainte lângă mitropolie. Aflăm, cu același prilej și despre prezența celor trei băi locale, dintre care una este la Curte, a doua la Beilic, folosită de populație numai atunci când nu erau turci în oraș: a treia era Feredeul turcesc, din spatele Mitropoliei, folosit mai mult de boieri. O taxă de 10 până la 20 de parale permitea accesul la serviciile sale.

A. Wolf are cuvinte de laudă la adresa câtorva din domnii anteriori care au adus apă în oraș prin conducte și care au construit cișmele. Constată totuși că în urbe se simțea o mare lipsă de apă și de aceea, în 1804 s-au construit vreo 30 de fântâni adânci. Apa adusă prin conducte – notează el – nu avea un gust plăcut³³.

În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, Iașul a făcut obiectul descrierilor de călătorie a numeroase personalități, de origine socială și etnii diferite. Totuși, fiecare dintre ele nu conține decât imagini segmentiale; și doar din corelarea acestora se poate eventual obține un tablou de ansamblu.

Pe lângă A. Wolf (comentat de noi anterior), în această serie se înscriu aristocratul de origine maghiară Vincze Bathyani (1801), francezul Rochechouart (1804), Christine – soția diplomatului francez Charles Reinhard (1806); englezul Thomas Thomson (1807), contele de Moriolles (1809), medicul englez William Mc Michael (1817). Mai ales relația lui Thomson³⁴, accentuează pe sistemul greoi în care se prezentau străzile podite cu dulapi de lemn; traversarea acestora – afirmă englezul – lăsa impresie de neuitat nefericitului călător.

În anul 1820, Iașul se înscrie în traseul de voiaj al pictorului și eseistului englez Robert Ker Porter. Observațiile călătorului englez asupra societății ieșene – este vorba bineînțeles de clasa boierească, sunt în general juste, deși reflectă o simpatie binevoitoare pentru moldoveni. Autorul pune într-o lumină necruțătoare fastul găunos și caricatura de curți princiare ale domnilor fanarioți, a căror putere precară depindea de bunul plac al Porții.

La 13 februarie 1820, după o obositoare călătorie de circa trei zile Porter ajunge la Iași, pe care îl consideră drept : „un oraș frumos, așezat pe un teren inegal, o parte pe coasta unei coline, iar restul de-a lungul văii. Regiunea înconjurătoare este frumos vălurită, împădurită, iar în apropierea orașului, îmbogățită cu grădini și vii. Fără îndoială, datorită anotimpului, n-am putut vedea decât scheletul acestor frumuseți, care, atunci când sunt înviate de primăvară și îmbrăcate iarăși în frunze verzi și muguri, trebuie să egaleze orice priveliște primăvărată, oricât de frumoasă ar fi ea, de pe acest țărm al Prutului”.

După ce furnizează o plastică descriere a vieții de la curtea princiară a lui Mihai Suțu, caracterizată prin opulență, lux și o spioală de fast, călătorul englez completează tabloul anterior cu câteva impresii de ansamblu asupra urbei (unele

³³ Andreas Wolf, *op. cit.*, în *vol. cit.*, p. 1271-1275.

³⁴ P.V. Haneș, *Un călător englez despre români. O scriere englezească despre Principatele Române* ..., București, 1920, p. 68-70.

din informații păcătuind însă prin imprecizie): „Iașii sunt un oraș bine clădit, cu multe grădini și parcuri care, după felul obișnuit al acestor orașe răsăritene îi sporesc întinderea, dând un aspect mai plăcut și un aer așijderea. Orașul are între 60 și 70 biserici, Mitropolia fiind o clădire impunătoare, închinată Sf. Ștefan. Înăuntru totul este mohorât și cu zugrăveli din viețile sfinților – bărbați și femei –; o raclă cu mare faimă fiind mândria bisericii. Racla este a sfintei fecioare Paraschiva ale cărei moaște se află într-un sicriu de argint, fiind adorate de șiruri de pelerini veniți în fiecare an să-i invoce puterea”³⁵.

Relația lui Ker Porter despre capitala Moldovei se încheie cu furnizarea de date cu caracter demografic și sănătate publică: „În vremea vizitei mele ... Iașii nu se puteau mândri decât cu o populație de 25.000 suflete, ciuma făcând multe ravagii cu 4 luni înaintea sosirii mele. Desigur că ea [epidemia – n.n.] abia începuse să bântuie când eu plecam din Constantinopol”³⁶.

Nu putem încheia fără a adăuga ca anul-limită al investigației noastre (respectiv 1821 – nu a avut un impact deosebit în ceea ce privește structura urbanistică, rețeaua și habitatul stradal și locativ în cazul celor două capitale, ci doar acestea au servit ca teren de manifestare puternicelor turburări revoluționare din acest an.

Cernăuți. Parte componentă a principatului Moldovei (până la raptul teritorial al Bucovinei din 1775), urbea de pe Ceremuș, nu s-a remarcat până la acea dată printr-un potențial demografic sau structură urbană deosebite. Astfel, potrivit datelor de care dispunem până în prezent, la 1762 orașul avea cam 2000 de case, dar dispunea totodată și de câteva hanuri mari, de bună capacitate. Majoritatea caselor erau din lemn, dispuneau de un foișor înainte, aveau acoperișul de șindrilă, cu creștături în lemn la cerdac și la poartă și cu diferite podoabe de lemn pe acoperiș. Sub case se aflau pivnițe³⁷. Pentru a se extinde și popula orașul s-au atras coloniști străini, ocazie cu care s-au stabilit aici mulți evrei din Polonia.

Anii 1775-1776 marchează consfințirea oficială (prin tratatul de la Constantinopol din mai 1775 și respectiv aranjamentul teritorial de la Palamutka din iulie 1776) a acaparării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic^{37 bis}. Cum Bucovina a devenit „ținut de margine” (*Kreisant*) orașul a devenit reședința guvernatorului militar numit de administrația imperială, generalul Enzenberg. La acea dată orașul dispunea de 414 case, 232 dintre acestea aparținând populației românești, 34 de edificii au intrat în proprietatea statului austriac, iar 76 de locuințe aparțineau

³⁵ Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia ... during the years 1817, 1818, 1819 and 1820*, vol II, London, 1822, p. 801.

³⁶ *Ibidem*, p. 802.

³⁷ R.F. Kaind, *Geschichte von Cremowitz*, Cremowitz, 1908, p. 168.

^{37 bis} În legătură cu acest episod vezi Ion Nistor, *Răpirea Bucovinei (1775)*, în „Junimea Literară”, XXI (1932); N. Adăniloie, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă (la 1775 și 1812 – a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române)*, în „Revista de istorie”, 35, 1982, nr. 8; cf. N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1918)*, București, 1992, p. 14-16.

celorlalte minorități etnice coabitante³⁸. Era consemnată și o populație de 278 de familii, iar în localitatea aferentă Roșă 111, deci un total de aproape 400³⁹.

Era previzibil de altfel ca odată cu instalarea aici a unor organe importante ale administrației imperiale, orașul să cunoască o anume extindere, chiar dacă ea nu este atât de spectaculoasă. Această stare de lucruri este evidențiată, de mențiunile făcute la 1788 de medicul și naturalistul Baltazar Hacquet, care consemna: „Înainte de Cernăuți toată câmpia se umple de bălți, din cauza schimbărilor neconținute ale albiei Prutului. Aici trebuie să treci Prutul dacă vrei să ajungi la Cernăuți. Această capitală a întregii Bucovine se află chiar la Prut, pe malul cel înalt dinspre sud. Acest mic oraș, ce consta doar din șase sau șapte sute de case, este cu totul deschis și a căpătat, de când e sub sceptrul împăratului Iosif, multe clădiri solide de piatră pe când mai înainte nu erau decât *case de lemn* (subl. ns.). Pietrele pentru această construire au trebuit aduse de pe dealul Teținei. În acest loc este un cerc de administrație pentru toată țara (provincia – n.n.) pe care o conducea odinioară un singur ispravnic, și mai este o mică garnizoană și sediul comandamentului unui general, precum și al arhiepiscopului ortodox de Rădăuți. Când am fost acolo, personalul de pază consta dintr-un batalion al unui regiment teritorial, format din oameni bătrâni, inapți pentru un serviciu activ de campanie”⁴⁰.

La 1802, deci un deceniu și jumătate mai târziu, unele relatări sporadice apar în însemnările de călătorie ale germanului Ioseph Robrer. Acesta consemna puternicul spor demografic înregistrat de noua provincie a imperiului, care atingea – după estimarea sa – cirea 35.507 familii (față de numai 11.000 sau 12.000 în perioada anterioară ocupării). Între localitățile urbane mai însemnate care grupau această populație alături de Siret și Suceava este menționat și Cernăuțiul. O mențiune pasageră ne indică, înființarea – la 1785 – a unei farmacii pentru uzul locuitorilor, până la acea dată neexistând vreuna. Însemnările despre capitala Bucovinei (acum) austriece – se încheie cu constatarea dezagreabilă a unei clime foarte aspre, fapt ce determină un mare consum de lemne de foc⁴¹.

Informațiile noastre despre Cernăuți la începutul secolului al XIX-lea mai pot fi completate și cu datele furnizate la 1805, de contele de origine maghiară Vincenz Bathyani, ce a deținut înalte funcții în administrația aulică. Deși bun observator al realităților locale, mențiunile furnizate de eruditul călător nu îmbogățesc în chip substanțial imaginea oferită de Hacquet sau Rohrer: „<Orașul> Cernăuți nu este așezat departe de Prut, care adeseori îl vatămă și veșnic îl amenință. De aceea se caută a se abate <râul> în altă parte, cu atât mai mult cu cât pe lângă toate celelalte, aici se dă de apă la o foarte mică adâncime. Orașul propriu-zis constă într-o singură stradă și acoperă o colină, pe care o înconjoară locuințe

³⁸ Cf. Al. Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, ed. a II-a, Cernăuți, 1933, p. 104.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Balthasar Hacquet, *Prima călătorie ... iulie 1788*, în *Călători străini ...*, X/II, p. 816.

⁴¹ Cf. Joseph Rohner, *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Gränze über die Bukowina – durch Ost und West Galizien ...*, Wiena, 1804, p. 43, 58, 59.

sărăcăcioase. Sub stăpânirea turcească, orașul se compunea numai din acestea din urmă. Iosif al II-lea a fost primul care i-a dat o înfățișare mai bună prin ridicarea multor clădiri publice și cazărmi, pe care le ocupă eroii de la Rohatyn ... Populația Cernăuților atinge cifra de 6.000 de suflete, printre care se află germani, moldoveni, evrei, armeni și ruteni. În afară de aceste națiuni, în Bucovina mai sunt și locuitori maghiari ...”⁴².

Pentru perioada următoare, nu dispunem de mărturii directe asupra stării orașului, iar pentru anul 1821 evenimentele revoluționare de atunci n-au avut un impact deosebit asupra acestui punct urban aflat la marginea imperiului.

Un alt oraș important, ce a jucat rolul de reședință administrativă, de data asta a Transilvaniei, este Clujul. Orașul de la poalele Feleacului a dobândit acest statut în 1790, în timpul domniei împăratului Leopold de Habsburg și este cel mai plauzibil că această schimbare a reședinței guvernatorului și a Guberniului Principatului s-a datorat poziției sale mult mai ferite. E de menționat că spre deosebire de Sibiu, care a căzut victimă atacurilor turcești în războiul din 1787-1791, Clujul, aflat mult mai la nord, nu a împărțit această soartă. Mai trebuie adăugat aici că, din punctul de vedere al surselor de călătorie, el se afla în afara căilor principale de comunicații ale Transilvaniei, având o amplasare mai puțin avantajoasă.

Din această cauză sunt cu atât mai prețioase descrierile, fie ele și chiar mai puțin amănunțite, furnizate de călătorii de diverse naționalități care au trecut prin metropola transilvană în perioada cuprinsă de studiul nostru. Unul dintre aceștia este geologul și mineralogul austriac Ignatz von Born. Apreciat pentru cunoștințele sale de specialitate mineralogul și metalurgistul austriac amintit s-a aflat în Transilvania în 1770 cu ocazia unei călătorii de studii, în cuprinsul căreia a inclus și Banatul. În prima jumătate a lunii iulie el a părăsit această zonă, și s-a îndreptat spre nord-vest pentru a cerceta minele de la Săcărâmb, Zlatna, Baia Mare și Baia Sprie. La 9/28 iulie 1770 el a ajuns la Cluj, unde consemnează în felul următor impresiile primului său contact cu orașul de pe Someș: „La poalele acestui munte se află o vale frumoasă, în care este așezat Clujul, unul din orașele cele mai bogate și mai populate. Inscripțiile romane, despre care amintește preotul Fridwalsky în cartea sa, dovedesc că odinioară se afla aici o colonie romană în acest ținut și că acest oraș îi servea drept capitală (?). Acest oraș, ca și zidurile care îl închid este construit dintr-un fel de piură calcaroasă amestecată cu nisip și pietrificări ... Dorința de a vedea un mineralog și a sta de vorbă cu el, m-a făcut să-l vizitez pe părintele Friedwalsky, care locuiește la iezuiți. Odaia lui e plină, (dar) fără nici o ordine, de tot felul de pierre, minerale și pietrificări ...etc.”⁴³.

După cum se poate observa, consemnările sale relevă mai puțin structura stradală a orașului, tipul și conformația locuințelor, modul de trai și habitatul urban,

⁴² Cf. Vincenz, graf Bathyani, *Reise durch einen Theil Urgans, Siebenbürgens, der Moldau und Bucovina im Jahr 1805*, Pesta, 1811, p. 162.

⁴³ Cf. *Călători străini ...*, vol. X/ partea I, p. 119.

cât mai ales aspecte privind materialele de construcții utilizate și sursele despre acestea.

Această atitudine pare a fi rezultatul unei deformații profesionale, care face ca, din păcate, orizontul informativ pe care ni-l oferă von Born să fie destul de limitat.

În acest context apare așadar cu atât mai prețioasă relația călătoriei din 1788 a lui Christopher Seipp, directorul unui teatru din Pressburg (Bratislava de azi). Orașul, arată Seipp „este așezat într-o regiune foarte frumoasă ... este destul de mare, și are mahalale plăcute, iar înăuntrul zidurilor are clădiri publice și particulare frumoase, precum și diferite prăvălii ale armenilor, care par bine aprovizionate”⁴⁴.

Critica autorului se îndreaptă aici împotriva nepăsării autorităților, care nu au reușit să paveze orașul și nici să îl asigure împotriva pericolului de incendiu. Laudele lui Seipp (care și-a semnat însemnările cu pseudonimul Johann Lehmann) se îndreaptă în schimb către aristocrația maghiară, care a căutat să învioreze viața intelectuală a orașului. În acest sens, în oraș este semnalată prezența unui prestigios locaș de cultură (Universitatea Transilvaniei), la care accesul este însă restricționat de originea etnică și evident, de starea materială. Pe lângă aceasta, ne mai informează Seipp despre prezența unei academii muzicale, care caută să dezvolte și să perfecționeze gustul tineretului pentru muzică. În finalul relatării sale, călătorul are o viziune optimistă, întrevăzând frumoase perspective de dezvoltare mitropoliei transilvane⁴⁵.

O altă sursă despre Cluj, din păcate la fel de unidirecționată, o reprezintă relația călătoriei din 1809 în Transilvania a arheologului și numismatului italian Felice Caronni (1747-1815).

Prezența sa în Transilvania în anul amintit a fost determinată de statutul său de însoțitor al arhiducelui Maximilian de Habsburg, care efectua o călătorie de documentare și studii în principat. Traseul său a cuprins Ciucea, Huedin și Gilău, de unde apoi s-a îndreptat spre Cluj, unde a fost primit de soția guvernatorului, născută contesa Palm.

În timpul șederii la Cluj, în toamna anului 1809, Caronni a întreținut legături strânse cu nobilii maghiari, atât datorită sprijinului contelui Eszerhazy, cât și cunoștințelor sale în domeniul limbii și literaturii latine, cât și pasiunii sale pentru numismatică. Așa cum subliniam însă mai sus, deși șederea lui a fost destul de consistentă, notațiile sale privesc mai mult aspecte de mineralogie și muzeografie. Astfel el consemnează prezența în piața centrală din Cluj, a unei roci imense, „de o greutate atât de mare că nu poate fi mutată din loc. Fărămate în bucăți, <aceste pietre> servesc la temelii sau la ziduri”⁴⁶.

⁴⁴ Cf. *Călători străini ...*, X/1, p. 588.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 589.

⁴⁶ Cf. F. Caronni, *Mie osservazioni locali, nazionali, regionali, antiyuarie sui Valachi, specialmente e Zingari transilvane ...*, Milano, 1812, p. 88 și urm.

În continuare relația lui Caronni menționează existența a trei muzee de mineralogie, fapt desigur remarcabil pentru a evidenția nivelul de instrucție al elitei locale. În ordinea valorii colecțiilor, el enumeră muzeul Universității din Cluj, cel al soției guvernatorului, precum și muzeul predicatorului Mihaly Szathmary Pop (tatăl viitorului artist și fotograf Carol Popp de Szathmary).

O sursă de asemenea lacunară o reprezintă consemnările din 1821 ale contelui Istvan Szechenyi, cunoscut enciclopedist, editor, istoric, și care datorită vederilor sale liberale avea să joace un rol important în revoluția maghiară de la 1848-1849. Prezența lui Szecheyi, în luna iulie 1821, în Transilvania, este determinată de obligații profesionale: aflat în calitate de tânăr ofițer în armata austriacă, primise însărcinarea de a procura cai pentru regimentele de cavalerie ale Imperiului.

Șederea lui Szechenyi la Cluj se desfășoară în zilele de 29 și 30 iulie 1821. Datorită atât eleganței sale profesionale, cât și ascendenței sale nobiliare, el este primit în casele celor mai de seamă aristocrați maghiari din Cluj, al căror portret îl schițează cu ironie și sarcasm.

Din păcate notațiile liberalului maghiar despre Clujul anului 1821 euprind doar o succintă menționare a unui teatru (despre al cărui repertoriu autorul uită să ne informeze)⁴⁷, precum și a unei societăți de binefacere organizată de tinerii cu vederi umanitare din oraș. Considerată subversivă de autorități aceasta este de altfel desființată la puțină vreme după aceea⁴⁸.

În ansamblu relațiile călătorilor străini din perioada menționată asupra capitalelor voivodale sau princiare românești se constituie ca un izvor extrem de prețios, în condițiile în care de multe ori nu dispunem de alte surse documentare. Evident comparația cu localitățile de unde vin e pe ansamblu, în defavoarea orașelor noastre, cu rețeaua lor stradală anacronică și primitivă, igiena publică precară sau lipsa oricărei sistematizări. Dincolo de aceasta ele ne dau o imagine cât de cât obiectivă asupra condițiilor de trai ale unei societăți care se îndreaptă încet, dar ireversibil, spre modernitate și o integrare europeană, simbol al unei lumi care a constituit din totdeauna dacă nu un model, cel puțin un punct de atracție.

⁴⁷ Graf Szechenyi Istvan, *Naplói...*, I, Budapest, 1925, p. 198.

⁴⁸ *Ibidem*.

**LES CAPITALES DES PAYS ROUMAINS À TRAVERS LES RÉCITS
DES VOYAGEURS ÉTRANGERS À LA FIN DE
L'ÉPOQUE PHANARIOTE (1774-1821)**

- Résumé -

L'étude se propose, à base des sources connues jusqu'à présent un bref aperçu de l'image des quatre résidences politiques des Pays Roumains pendant la période ci dessus mentionnés (Bucarest, Jassy, Cernăuți et Cluj) telles qu'elles avaient été relevées dans les notes des voyageurs étrangers de l'époque.

Etant donné leur appartenance (sous rapport politique) à une série d'empires multinationaux voisins et le régime socio-économique et institutionnel présent, le niveau de développement urbain des villes citées a relevé avec fidélité l'étude de l'évolution de la société roumaine à la fin de l'époque phanariote.

Dans leur ensemble, les récits de voyage dans la période mentionnée sur les capitales princières roumaines constituent des matériaux historiques extrêmement précieux, dans les conditions où on ne dispose pas d'autre source documentaire.

Certes, la comparaison avec les villes provinciale de l'étranger est dans son ensemble, défavorable pour nos villes, avec leur réseau de ruelles anachronique et primitive, l'hygiène publique précaire ou le manque de toute systématisation.

Au-delà de tous ces inconvénients, on peut se former une image, tant soit peu objective, sur les conditions de vivre d'une société qui se dirige avec lenteur, mais irréversiblement vers la modernité et l'intégration européenne, symbole d'un monde qui a constitué depuis toujours, sinon un modèle au moins un point d'attraction.